

УКРАЇНСЬКИЙ СЕРЕДНІЙ КЛАС У КОНТЕКСТІ ЗАМКНЕНОГО КОЛА СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ І КОРУПЦІЇ

Тема корупції є доволі популярною останнім часом, особливо в публіцистичному полі. Корупція також є предметом багатьох прикладних соціологічних досліджень та темою низки наукових публікацій. Настільки ж актуальною і такою, що постійно «на порядку денному», є тема нерівності – з її вражаючими цифрами щодо нерівності доходів та парадоксальним значенням індексу Джині для України. Проте поєднання цих тем у єдину концепцію причинно-наслідкових зв'язків з акцентом на чинники як матеріальні (доходи), так і нематеріальні (довіра, відчуття справедливості, цінності), наразі не набуло достатнього поширення як перспективний напрям науково-теоретичного та емпіричного дослідження в українській соціологічній науці. Ця стаття є спробою узагальнити основні теорії, які пояснюють взаємозв'язок між нерівністю та корупцією, виокремити в цьому контексті роль і місце середнього класу та пов'язати теорію з емпіричними даними, отриманими під час дослідження соціальної нерівності ISSP, яке відбулося в Україні у 2019 р.

Ключові слова: соціальна нерівність, корупція, суспільна довіра, генералізована довіра, середній клас, суб'єктивна нерівність, тінізація суспільних відносин.

Як висновується з наявних соціологічних досліджень, присвячених зв'язку нерівності та корупції, поряд із такими матеріальними чинниками, як різниця в доходах, вагоме значення мають чинники нематеріальні та нормативні. Такі чинники, як генералізована довіра, суспільна оцінка наявного устрою як справедливого, зокрема і в питанні розподілу статків, – не тільки вберігають суспільство від потрапляння в замкнене коло нерівності та корупції, але й сприяють гармонійному розвитку суспільства з численним і впливовим середнім класом. І навпаки – нерівність, недовіра і відчуття соціальної несправедливості призводять до консервування масштабної бідності, всебічної корупції та загальної суспільної кризи – умов, у яких середній клас не зростає, втрачає вплив і ціннісні відмінності.

Мета цього дослідження полягає в опрацюванні концепції взаємозв'язку між соціальною нерівністю й корупцією та застосуванні пояснювального потенціалу такого зв'язку для виявлення й оцінки чинників, що впливають на розвиток середнього класу в Україні. Серед завдань дослідження: відстежити основні етапи, через які відбувається вкорінення корупції як нової суспільної норми; оцінити, наскільки сприятливими чи несприятливими для формування впливового середнього класу в Україні є чинники корупції,

реальної і суб'єктивної нерівності, генералізованої довіри; виявити, які моделі поведінки українці вважають ефективними для досягнення успіху в житті та як ці моделі корелюють із суб'єктивною класовою ідентичністю.

Емпіричною базою для аналізу є дані проєкту «Соціальна нерівність» у рамках Міжнародної програми соціального дослідження International Social Survey Programme (далі – ISSP), реалізованого в Україні у 2019 р.

Соціологічний вимір дослідження корупції

Коли мова заходить про дослідження корупції, то, як зазначають дослідники Йонг-сон Ю (далі – Й. Ю) та Санджив Хаграм, економічний погляд на проблему та пошук економічних чинників часто домінують (You & Khagram, 2005). Регулярна дискусія точиться навколо пошуку економічних першопричин поширення чи зменшення корупції, а в окремих емпіричних дослідженнях змінними є такі показники, як ВВП на душу населення або межа бідності і відсоток бідного населення, вимірювані конкретними цифрами розрахунків на кшталт «два з половиною долари на день» (Loayza, Rigolini, & Llorente, 2012). Також досліджують значення непрямих ефектів економічного розвитку, як-от поліпшення освіти чи медицини через збільшення частки відповідних

державних видатків та формування потужного середнього класу (Loayza et al., 2012; Treisman, 2000). Водночас залишається дискусійним питання, що саме має сильніший каузальний ефект: чи економічний розвиток зумовлює вищі доходи і меншу корупцію, чи, навпаки, успішні антикорупційні заходи сприяють економічному підйому.

Очевидно, що у створеному економістами наборі причинно-наслідкових зв'язків бракує важливих елементів, які б допомогли не тільки довести зв'язок між корупцією та економікою, але й пояснити, через які саме механізми цей зв'язок формується і якими каналами передається. Такий пояснювальний потенціал надає соціологія.

Саме соціологічне бачення проблеми корупції – через її зв'язок із нерівністю, із застосуванням відповідної методології – дає змогу розглянути причини і наслідки корупції як проблеми не тільки економічної, але й суспільної. Те, що не є у фокусі уваги економіста, становить інтерес для дослідника-соціолога: соціальна нерівність має економічний вимір та значення, але насамперед це категорія соціального, яка охоплює суспільні відносини і соціальну структуру, ціннісні орієнтації та культурні особливості, механізми соціалізації та інституціоналізації, суспільні настрої та оцінні атрибуції.

Як формується замкнене коло нерівності та корупції: чинники, етапи, соціальні наслідки

У своїй теоретичній частині стаття спирається насамперед на вже згадану працю Й. Ю та Хаграма «*A Comparative Study of Inequality and Corruption*» (2005), оскільки в ній зібрано і статистично перевірено основні гіпотези щодо попередніх теорій, які стосуються чинників і наслідків корупції в суспільному вимірі. Також ця дослідницька робота надає можливість вибудувати певну теоретико-методологічну рамку, в якій поетапно відстежуються причинно-наслідкові зв'язки, що пов'язують нерівність та корупцію. Місце і роль середнього класу в цій системі взаємних зв'язків, впливів та наслідків у праці Й. Ю та Хаграма вимальовуються епізодично, проте вони чітко означені, і завданням цієї роботи буде розвинути цей епізод в українському контексті.

Основний аргумент, гіпотеза, яку беруться перевіряти Й. Ю та Хаграм, – що вищі показники нерівності, притаманні певному суспільству, сприяють збільшенню в ньому корупції через матеріальні та нормативні механізми. Застосовуючи відповідну методологію, по чергово контролюючи і порівнюючи різні чинники, вони

виявляють статистичний зв'язок між нерівністю та корупцією. За показник нерівності береться нерівність у доходах.

Поступово окреслюється так зване «замкнене коло нерівності та корупції», яке формується поетапно – через послідовність індивідуальних і колективних дій, індивідуальних і суспільних реакцій на ці дії та їхніх наслідків.

Ця послідовність виглядає так:

1. За вищої нерівності у суспільстві представники багатих і впливових страт схильні принаймні спробувати корупційні практики як прийнятний спосіб збереження і поліпшення власних позицій у суспільстві. За влучним висловом Й. Ю та Хаграма, «корупція – це наслідок взаємозв'язків і взаємовпливів мотивації та можливостей».

2. Якщо корупційна поведінка, до якої вдаються представники багатших та впливовіших страт, залишається безкарною, а громадяни спостерігають цю безкарність і бачать результати корупційних дій як спосіб успішно забезпечити власні інтереси – вони також починають розглядати корупційні дії як варіант забезпечення чи поліпшення власних позицій.

3. Поступово корупційні мережі і кількість залучених до них індивідів розширюються. Водночас змінюється й уявлення про міру поширення корупції: громадяни схильні перебільшувати рівень поширення корупційних практик та загальну корумпованість суспільства.

4. Водночас за таких умов громадяни дедалі більше схильні вважати політичні інститути й офіційні норми та правила несправедливими і такими, що обслуговують насамперед багатих і впливових. Поступово державні інституції втрачають легітимність.

5. Дедалі більше людей починають вважати прийнятним порушення законів і норм поведінки, які вони вважають несправедливими та нелегітимними.

6. Водночас за умов високої, довготривалої і вкоріненої нерівності у суспільстві більшість небагатих громадян схильні бачити багатих і впливових апіорі корумпованими, а також вважати, що багатства неможливо досягти чесним шляхом. Таким чином, громадяни виправдовують і власну корумповану поведінку, до якої вдаються як добровільно, так і вимушено.

7. Коли багаті та небагаті верстви одночасно залучені в корупцію, корупційні мережі розростаються і зміцнюються, корупційні практики поширюються і поступово корупція стає новою нормою. У нерівних суспільствах ця нова норма поступово габітуалізується (узвичаюється) і соціалізується (засвоюється) наступними поколіннями.

Процес засвоєння корупції і перетворення її на «нову норму» для нових поколінь відповідає теорії Бергера та Лукмана про взаємодію соціального світу та індивіда, за якої легітимація інституцій обов'язково передбачає процеси пояснення та виправдання, які згодом передаються наступним поколінням як всеохопна парадигма (Бергер та Лукман, 1995). Якщо на початкових стадіях індивіди пояснюють власні корупційні дії як вимушені чи необхідні для виживання, а загальну корупцію у суспільстві – як результат несправедливих інституцій чи правил, то на більш пізніх етапах соціальний порядок з корупційними практиками передається наступним поколінням і відтворюється ними вже як нова норма.

Схематично етапи вкорінення корупції у суспільстві, де панує висока нерівність, та поступове перетворення її на «нову норму» зображено на рисунку.

Мірою того, як корупція поширюється і вкорінюється, пишуть Й. Ю та Хаграм, більшість населення, яка теоретично могла би виграти від подолання корупції, залишається відносно бідною. Тобто, з одного боку, і в бідніших верств, і в середнього класу є всі підстави стежити за дотриманням прозорих і чесних правил усіма верствами та запобігати корупції вищих верств, але, з іншого боку – це складно реалізувати на практиці, оскільки бідним бракує ресурсів для суб'єктної участі в політиці, а відсоток середнього класу залишається незначним, а отже незначним залишається його вплив на політичні процеси.

Водночас у суспільстві з уже сформованим впливовим середнім класом, політично спроможним захищати свої інтереси, працює принцип доведеного зв'язку «нижча нерівність – менша корупція» (Husted, 1999). Група дослідників Світового банку на основі масиву даних зі 128 країн за період 1967–2009 рр. дійшла висновку, що кількісне

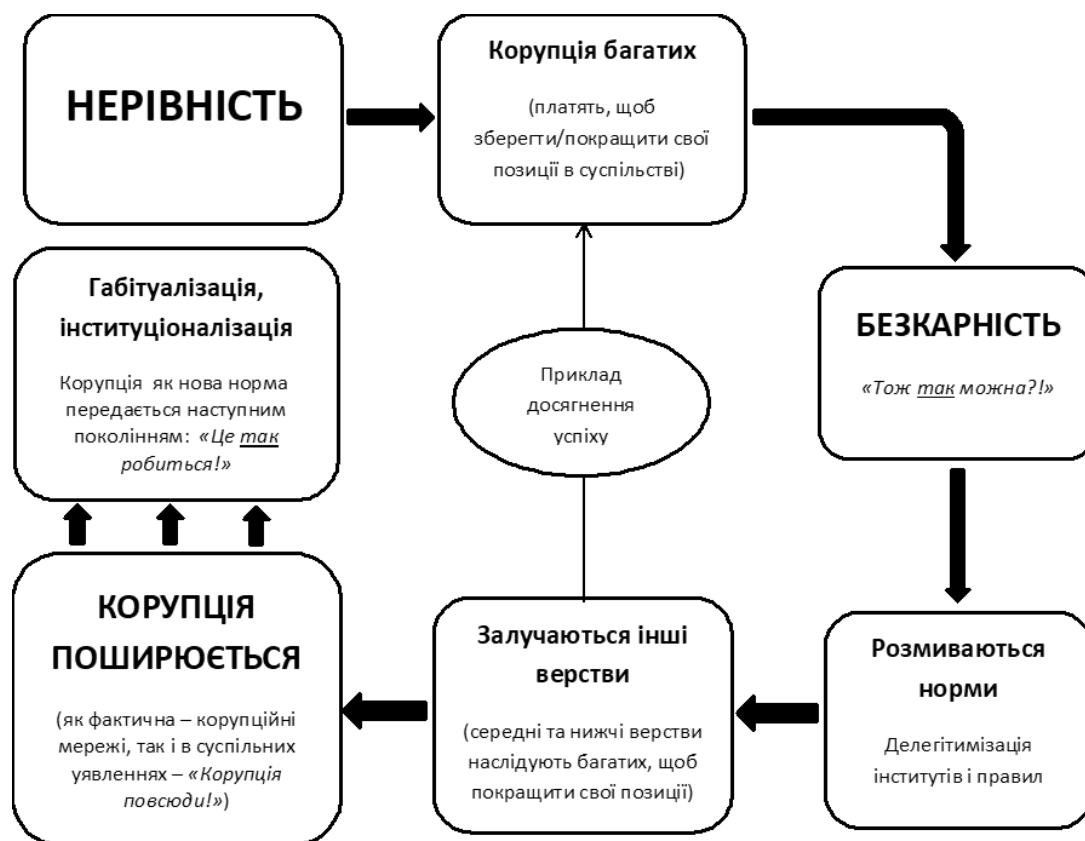

Рисунок. Послідовність етапів формування замкненого кола нерівності та корупції

Схема, наведена як послідовність етапів на шляху вкорінення нерівності та корупції, підтверджується в її окремих елементах і загалом багатьма аналогічними дослідженнями (Gradstein & Chong, 2004; Husted, 1999; Loayza et al., 2012; Uslaner, Svendsen, & Svendsen, 2014).

збільшення середніх прошарків, виміряне як кількість людей, які живуть на більш ніж 10 доларів на день, зумовлює позитивні інституційні зміни: реформування державної політики та інституцій, поліпшення соціальної політики з відповідним збільшенням державних витратків у сфері освіти

та охорони здоров'я, зменшення корупції у сфері державного управління, збільшення рівня демократії, підтримку ринкової економіки (Loayza et al., 2012).

**Взаємовплив нерівності й корупції:
нематеріальні чинники та «пастка»
для розвитку середнього класу**

Отже, доведений взаємозв'язок між нерівністю та корупцією працює в обох напрямках, але вплив цих двох явищ одне на одного не завжди є безпосереднім і відбувається поетапно – через такі чинники, як легітимність інституцій і правил, суспільні норми, соціально прийнятні засоби досягнення мети, бачення суспільного устрою як справедливого або несправедливого.

«Дорога від нерівності до корупції може бути не прямою, а пролягати через генералізовану довіру», – зазначає Усланер, характеризуючи цей суспільний феномен як «пастку нерівності», влаштовану подібним чином до описаного вище замкненого кола нерівності та корупції (Uslaner et al., 2014).

За Усланером, пастка нерівності має три ключові елементи: нерівність, корупцію та генералізовану довіру. Останню Усланер описує як переконання, що їх поділяє більшість членів суспільства, щодо спільних морально-етичних поглядів та цінностей і належності до спільноти, яка визнає і підтримує ці цінності.

Генералізована довіра, пише Усланер, ґрунтується на почутті солідарності між класами чи расами і на егалітарному баченні суспільства. Психологічна основа для генералізованої довіри – оптимізм, позитивні очікування стосовно інших членів спільноти, відчуття контролю та безпеки, бачення майбутнього як перспективи.

Очевидно, що в суспільствах з вищою нерівністю генералізована довіра формується слабо, адже нерівність викликає почуття образи й невдоволення тих соціальних груп, які стають виключеними, позбавленими або обмеженими в доступі до розподілу суспільних благ.

Всередині таких груп формується внутрішньогрупова ідентичність «ми», але йдеться не про бачення всього суспільства як однієї спільноти, а про відокремлену групу в суспільстві з багатьох різних груп, про «ми» на протигагу «вони».

Довіра також стає обмеженою рамками групи або вузького кола (сім'ї, клану, друзів). До того ж, як стверджує Усланер, довіра погано розвивається в суспільствах із чіткою ієрархією, де нерівність межує з кастовістю: що сильніший стратифікаційний розподіл на класи та ієрархічні

групи, то менше довіри між співгромадянами, котрі є членами різних груп (між «ми» та «вони»).

Середній клас, у його класичному розумінні – як велика соціальна група з набором певних соціально-економічних та освітньо-культурних критеріїв – у такому ієрархізованому суспільстві також розвивається слабо, оскільки, крім економічної нерівності, тут існує ще й нерівність, закладена в основу соціальної структури. А там, де панує ієрархічна піраміда як принцип соціальної структури, середнім класам розвиватися складно.

Виникає ситуація, за якої генералізована суспільна довіра не формується через нерівність або зменшується через поглиблення нерівності, – і поступово, через спотворення етично-нормативних механізмів і поширення негативних суспільних настроїв, сприяє появі та поширенню корупції.

Тож корені корупції – не тільки в поганих інституціях, а й у нерівності, яка породжує культуру недовіри, коли громадяни сприймають чинний суспільний устрій, політичну систему, законодавство та систему судочинства як несправедливі, налаштовані проти них.

Зневіра в судовій системі та державних інституціях не мотивує громадян дотримуватися законів, а також не сприяє довірі й чесному ставленню один до одного. До того ж у такому суспільстві громадяни обирають специфічні сценарії досягнення успіху, вважаючи, що для успіху в житті набагато важливіші корисні зв'язки та знайомства (а також сліпа удача), ніж тяжка, сумлінна праця чи гарна освіта (Uslaner et al., 2014).

Отже, як зазначали Й. Ю та Хаграм і як підтверджує Усланер, у формуванні стійкого взаємозв'язку між нерівністю та корупцією значну роль відіграють не тільки матеріальні, а й нормативно-ціннісні механізми.

Підсумовуючи дослідження взаємозв'язків нерівності та корупції і значення середнього класу для позитивних суспільних змін, можна зробити висновок, що для суттєвого поліпшення державних інституцій, із відповідним зменшенням корупції, потрібен не просто ріст доходів населення чи показників економічного розвитку країни, а суттєве збільшення кількості людей, які можуть дозволити собі нові, відмінні від боротьби з бідністю, моделі поведінки і нові цінності на протигагу цінностям виживання.

Водночас середній клас не виникає і не існує відокремлено від цілісного комплексу соціальних умов та особливостей конкретного суспільства. І якщо в основі суспільного устрою – глибока, вкорінена нерівність (доходів, статків, можливостей) та обмежена соціальна мобільність, то в такому

суспільстві питома вага середнього класу залишається незмінно малою, як і його вплив на політичні та суспільні процеси.

На додачу, корупція в такому суспільстві також стає вкоріненою, посилюючи наявну нерівність, стримуючи збільшення питомої ваги середнього класу та залучаючи його до тіньових практик.

«Пастка» для середнього класу в Україні

Як влучно зазначає Лібанова, середній клас неможливо ані створити, ані ліквідувати, оскільки він, як і бідність, існує в кожному сучасному суспільстві. Проте в різних країнах суттєво відрізняються чисельність і питома вага середнього класу, його «однорідність, стабільність, масштаб, роль у суспільстві» (Лібанова, 2002). Питання чисельності та питомої ваги середнього класу в українському суспільстві є радше методологічним – відповідь на нього залежить від методології, застосованої для кількісного вимірювання цієї групи.

Останнє масштабне дослідження українського середнього класу провів Центр Разумкова у 2014–2016 рр., його результати оприлюднено в монографії «Середній клас в Україні: уявлення і реалії».

Водночас, як зазначено в монографії, у разі застосування суб'єктивного підходу (за самовизначенням респондентів, коли вони самі обирали власну класову ідентичність з-поміж запропонованих опцій), у 2014 р. до середнього класу себе зарахували 48,9 % за тричленною шкалою («вищий», «середній», «нижчий» класи), 45,7 % – за чотиричленною шкалою («вищий», «середній», «робітничий», «нижчий» класи) та 52,5 % опитаних розмістили себе на IV–VI сходинках 10-членної інтервальної шкали соціального статусу.

На сьогодні суб'єктивний підхід (самоідентифікацію, стійке самовизначення, суб'єктивне класове самовизначення) під час дослідження класових ідентичностей активно використовують вітчизняні науковці саме для вивчення середніх класів. Суб'єктивна оцінка може бути як ще одним критерієм у ряді об'єктивних (освіта, заняття, дохід) показників, так і окремим напрямом сучасного класового аналізу (Оксамитна, 2015; Симончук, 2014).

У табл. 1 підсумовано основні дослідження, які оцінювали питому вагу середнього класу в Україні за обома підходами – об'єктивним (критеріальним) та суб'єктивним, а їхні результати подано в хронологічному порядку.

Таблиця 1. Питома вага середнього класу в Україні за критеріальними ознаками та за самовизначенням

За критеріальними ознаками	За самовизначенням
2000 р. – 20 % «середньодохідні» (Лібанова, 2002)	2000 р. – 31 % і 35 % (міське і сільське населення відповідно) (Лібанова, 2002)
2003 р. – 12,4 % середнього класу на основі трьох критеріїв: самоідентифікації, освіти, матеріального добробуту (Симончук, 2003)	2009 р. – 52 % за даними проекту «Соціальна нерівність» у рамках ISSP 2009 (Симончук, 2014)
2014 р. – 14 % «ядро середнього класу» (Рачок та ін., 2016)	2014 р. – 36 % серед усіх дорослих, 43 % серед зайнятих на момент опитування (за результатами репрезентативного опитування Київського міжнародного інституту соціології) (Оксамитна, 2015)
2019 р. – 10,4 % «глобальний середній клас» (The global middle class adults) за даними Credit Suisse Research Institute (Shorrocks, Davies, & Llube, 2019)	2019 р. – 58,5 % за даними проекту «Соціальна нерівність» у рамках ISSP 2019

Комбінуючи критеріальний підхід за чіткими ознаками (рівень освіти, рівень добробуту, соціальне оточення та спільність інтересів із відповідною соціальною групою) з суб'єктивним підходом за самовизначенням респондентів, автори дослідження дійшли висновку, що в Україні частка середнього класу становить 14 %. Ще 35 % українців, за результатами цього дослідження, належать до «периферії середнього класу» (Рачок, Пищуліна, Міщенко, Шангіна, Биченко, 2016).

У наведених даних (табл. 1) помітно перевагування суб'єктивної (за самовизначенням) категорії «середній клас» і тенденцію до збільшення чисельності суб'єктивного середнього класу в українському суспільстві.

Звісно, розбіжність цифр щодо питомої ваги суб'єктивного середнього класу пояснюється не тільки роками проведення дослідження, але й методологією опитування – залежно від того, закритим (як в ISSP 2009) чи відкритим

(як у дослідженні КМІС) було запитання, а також від того, які варіанти пропонувалися респондентам для вибору. Проте навіть за таких методологічних відмінностей помітно тенденцію до зростання популярності середньокласової соціальної ідентичності: її, як зазначають вітчизняні дослідники, українці охоче обирають навіть тоді, коли їхні доходи, рівень освіти чи тип професійної зайнятості не відповідають традиційним критеріям середнього класу (Оксамитна, 2015; Рачок та ін., 2016; Симончук, 2014).

Чому ж за такого динамічно зростаючого запиту на класову ідентичність «середній клас» практично не змінюється питома вага цього класу в його об'єктивному, критеріальному вираженні? Принаймні частка останнього упродовж кількох десятиків років не зростає, якщо не зменшується.

Дослідники Центру Разумкова пояснюють перешкоди для формування і розвитку середнього класу, зокрема, через такі чинники: надвисокий рівень тінізації суспільних відносин, відсутність дієвих соціальних ліфтів та закритість еліт, тотальна втрата довіри як до влади, так і до співгромадян.

Таблиця 2. Нерівність доходів за заробітками між найбагатшими (1 % і 10 % найбільш забезпечених) та найбіднішими (50 % найменш забезпечених) групами. Україна та Київ, 2015

Групи за доходами	Співвідношення середніх заробітків у групі із середніми заробітками 50 % найбідніших, рази	
	Україна, 2015	Київ, 2015
10 % найбільш забезпечених (10-й дециль)	13,0	21,5
1 % найбагатших із найбільш забезпечених (100-й центиль)	44,5	95,1

Дані: (Лібанова, 2017)

Виходить, що той самий стійкий взаємозв'язок нерівності та корупції, який, за висловом Усланера, «не є прямою дорогою і пролягає через генералізовану довіру» (точніше – через її втрату), не тільки не дає

Нерівність

Глибоку нерівність, тотальну недовіру й соціальний нігілізм Лібанова називає трьома головними викликами для української держави, зазначаючи, що дві останні проблеми – недовіра всіх до всіх та нігілізм як нехтування нормами і громадянськими обов'язками – походять від проблеми глибокої, соціально неприйнятної нерівності (Лібанова, 2017).

Саме нерівність веде до корупції, спотворює норми, цінності та сценарії досягнення успіху, призводить до викривлення соціальної структури з «практично відсутнім середнім класом», створює соціальну напругу і загрозу соціального конфлікту, делегітимізує державу та інституції.

На доказ нерівності Лібанова наводить дані за 2015 рік, згідно з якими середні доходи найбагатших 10 % (верхнього децилю) перевищують у 13 разів середні доходи найбідніших 50 % (нижньої половини) для України і у 21,5 раза для Києва. Якщо ж узяти 1 % найбагатших за доходами громадян, то їхні доходи перевищують доходи 50 % найбідніших у 44,5 раза для даних по Україні та в 95,1 раза для міста Києва (табл. 2).

Водночас у своєму звіті «The global wealth report» за 2019 рік дослідники Credit Suisse Research Institute у розділі, присвяченому оцінці розподілу багатства всередині країн, подають дані по Україні (див. табл. 3).

Таблиця 3. Розподіл багатства всередині країни. Україна, 2019

Середній дохід на 1 дорослого, в дол. США	Медіанний дохід на 1 дорослого, в дол. США	Частка дорослого населення з доходом, меншим за 10 000 дол. США, %	Частка дорослого населення з доходом від 10 000 до 100 000 дол. США, %	Частка дорослого населення з доходом від 100 000 до 1 млн дол. США, %	Частка дорослого населення з доходом понад 1 млн дол. США, %
8 792	1 223	88,8	10,4	0,8	0,1

Дані: (Shorrocks et al., 2019)

суспільству вийти із замкненого кола нерівності та корупції, але є також своєрідною пасткою для середнього класу, не дозволяючи йому збільшувати свою питому вагу і вплив у суспільстві.

Звісно, абсолютної рівності, вимірюваної як за економічними показниками, зокрема доходів, так і за життєвими шансами і можливостями, немає в жодній країні. Проте, окрім реальних показників, для проблеми нерівності має

значення також загальне бачення й оцінка громадянами принципової справедливості (чи несправедливості) в основі розподілу доходів і соціальної стратифікації. Недаремно, описуючи нерівність в Україні, Лібанова характеризує її як «соціально неприйнятну».

За даними міжнародного дослідження соціальної нерівності ISSP, проведеного у 2019 р., майже 90 % наших громадян вважають розподіл доходів в Україні «вкрай несправедливим» та «несправедливим» (46,5 % та 43,1 % усіх опитаних відповідно). Як «скоріше справедливий» та «цілком справедливий» розподіл доходів в Україні охарактеризували сумарно менше ніж 5 % опитаних, а ще 5,5 % не змогли визначитися з відповіддю.

Що стосується суб'єктивної оцінки респондентами наявної різниці в доходах, то, відповідаючи на запитання «Наскільки ви погоджуєтесь чи ні з наступним твердженням: в Україні надто велика різниця у доходах?», варіанти відповідей «повністю згоден» та «скоріше згоден» обрали 75,5 % та 17,7 % опитаних відповідно і лише 1,5 % не змогли визначитися з відповіддю.

Очевидно, що така різниця в доходах (і це лише офіційні цифри) та суб'єктивна оцінка її громадянами не сприяють солідаризації суспільства, а радше є чинниками, що сприяють утворенню замкненого кола нерівності та корупції. Цей зв'язок корупції і нерівності перешкоджає розвитку середнього класу, оскільки, з одного боку, середній клас змушений формуватися, зазнаючи постійного впливу такого зв'язку, з іншого боку, тінювий вимір корупційної реальності є прямою перешкодою для формування широких верств середнього класу.

Корупція

Місце і роль корупції в українському суспільстві достатньо детально описано і досліджено, зокрема, у звіті Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), який охоплює дані загальнонаціональних досліджень кількох років – 2007, 2009, 2011 та 2015.

За результатами опитування 2015 р., свій реальний корупційний досвід визнали 70,7 % респондентів (Київський міжнародний інститут соціології, 2015).

Високий відсоток громадян із реальним корупційним досвідом призводить до розширення корупційних мереж і одночасно до поширення суспільних уявлень про корупцію як про щось, що є всюди і чого неможливо уникнути.

Як зазначено у звіті цього дослідження КМІСу, індекс сприйняття корупції громадянами завжди перевищує будь-який індекс зіткнення з корупцією. Тобто громадяни вважають корупцію справді надзвичайно поширеним суспільним явищем і, в більшості своїй, визнають власний досвід участі в цьому явищі.

Що стосується сприйняття населенням рівня корумпованості сектору державного управління, то цей рівень постійно зростає. Тобто громадяни вважають, що корупція в державній сфері збільшується – попри те, що показники реального досвіду зіткнення з корупцією в цій сфері не змінюються. Очевидно, що є криза довіри до державних інституцій і загальне уявлення про корупцію як про надзвичайно поширене явище, що поступово змінює уявлення про суспільні норми і межі соціально прийнятного.

Про подібну зміну норми у ставленні до корупційних практик йдеться у звіті Координатора проєктів ОБСЄ в Україні «Корупція в Україні: розуміння, сприйняття, поширеність», де зазначено, що певні форми корупції стають настільки масовими та звичними, що населення перестає сприймати їх як корупцію (Буроменський, Волянська, Огай, Підкуркова, Сердюк, 2018).

Перебільшення, притаманні суб'єктивному сприйняттю корупції, посилюють максималістські оцінки корупції населенням, коли «соціальний підхід домінує над правовим» і респонденти називають корупційною навіть ту поведінку, що не обов'язково є такою за правовими критеріями. З іншого боку, коли мова заходить про окремі сфери суспільного життя та конкретні життєві ситуації, респонденти схильні демонструвати більшу толерантність до того, що саме вони вважають (чи радше – не вважають) корупційним досвідом.

Подібна амбівалентність у ставленні до корупції притаманна українському суспільству. Вона знаходить своє вираження в конфлікті ціннісних орієнтацій та практичних життєвих рішень індивідів – зокрема й тих, які зараховують себе до середнього класу (Буроменський та ін., 2018; Міщенко, 2019; Рачок та ін., 2016).

За результатами дослідження, проведеного ОБСЄ в Україні у 2017 р., загальна оцінка поширеності корупції населенням становила 4,5 бала за 5-бальною шкалою. Експерти, які брали участь у цьому ж дослідженні, оцінили поширеність корупції у 4,42 бала. Методологія експертного оцінювання лежить також в основі обрахунку Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI), який для кожної з країн-учасниць щороку укладає міжнародна організація

Transparency International. Таким чином формується щорічний міжнародний рейтинг, верхні позиції якого займають найменш корумповані країни, а нижні, відповідно, – найбільш корумповані. Найнижчий показник за індексом СРІ Україна мала у 2013 р., набравши, за оцінками експертів, 25 балів зі 100 можливих та посівши 144-те місце з-поміж 177 країн у світовому рейтингу. Найвищий результат – у 2018 р.: 32 бали та 120-те місце в рейтингу (Transparency International, n.d.).

Індекс суб'єктивного сприйняття корупції, тобто наскільки поширеною вважають корупцію самі громадяни, має значення для формування всього замкненого кола причинно-наслідкових зв'язків нерівності та корупції.

Як уже зазначалося вище, нерівність доходів, що зберігається упродовж тривалого часу, не тільки впливає на уявлення про ступінь поширення корупції, але й поступово узвичаює суспільні норми щодо корупційних практик (You & Khagram, 2005). При цьому зростає «ступінь корупційної віктимізації населення», тобто відсоток населення, що має досвід корупційних практик (Буроменський та ін., 2018), та охоплення цим досвідом більшості соціальних груп і категорій.

За результатами дослідження Київського міжнародного інституту соціології (2015), найбільш залученими до корупційних практик виявилися громадяни вікової групи 30–44 роки, з вищими показниками освіти й матеріального добробуту – і ця тенденція зберігалася впродовж усіх хвиль дослідження (2007, 2009, 2011 та 2015 рр.). За даними 2015 р., 74,2 % представників вікової групи 30–44 роки стикалися з випадками корупції принаймні раз за рік, майже половина (49,2 %) давали хабар протягом останніх 12 місяців. Найбільш вразливими до корупційних ризиків були самозайняті громадяни, 76 % з яких мали досвід корупційних стосунків щонайменше раз на рік та мали справу з хабарництвом, даючи (49 %) або отримуючи (8 %) пропозицію хабаря протягом останніх 12 місяців.

Загалом громадяни, які за критеріальними ознаками традиційно становлять основу середнього класу – з вищою освітою, вищим рівнем доходів, самозайняті, активного працездатного віку, – потрапили до категорії тих, хто найбільше потерпає від корупції.

Довіра

Суб'єктивне сприйняття корупції як всеохопної є передостаннім етапом у послідовному процесі суспільних змін, що формують замкнене коло нерівності та корупції. За твердженням

Усланера, цей момент є ключовим і пов'язаний насамперед із втратою загальної (генералізованої) довіри у суспільстві.

Внаслідок делегітимізації суспільних інституцій і зниження внутрішньосуспільної довіри більшість індивідів починають вважати більшість інших членів суспільства нечесними і не вартими довіри. Саме ці процеси відбувалися в українському суспільстві кінця 80-х – початку 90-х років ХХ сторіччя, коли суспільні зміни, посилені подальшими економічними змінами, призвели до того, що соціальна нерівність різко поглибилася, перетворившись із латентної в очевидно виражену (Лібанова, 2014а, 2014б, 2017). Цей соціальний досвід призвів до кризи довіри в українському суспільстві.

Описуючи ситуацію в українському суспільстві початку 1990-х, Головаха (2014) вживає означення «феномен аморальної більшості» для особливої форми соціальної аномії, за якої «оцінка більшістю більшості» є різко негативною і виражає, насправді, суспільну самооцінку.

Коли в соціумі складається «аморальна більшість», одночасно посилюються ексклюзія, розчарування, відчуття нереалізованості і неможливості задоволення потреб. На ці негативні явища суспільство відповідає соціальним цинізмом, що виражається в поширеному зневажливому ставленні як до загальноприйнятих норм та цінностей, так і до людей загалом.

Ці самі процеси Лібанова описує як руйнівний для розвитку суспільства нігілізм – нормативний чинник, який, проте, має цілком матеріальні наслідки: поглиблення різниці в доходах, зростання відсотка абсолютної бідності, непрацюючі соціальні ліфти та недорозвинений середній клас (Лібанова, 2002, 2017). Стегній (2012) характеризує цей процес як «демодернізацію».

Результати проекту «Соціальна нерівність» у рамках ISSP 2019 р. є невтішними щодо перспективи подолання соціальної зневіри. Всього 3 % респондентів з України відповіли, що людям «майже завжди можна довіряти», і ще 14 % – що людям «зазвичай можна довіряти».

Абсолютна більшість – майже 55 % респондентів – вважає, що «зазвичай обережність не завадить у відносинах з людьми», а ще майже 30 % стоять на категоричній позиції «ніколи обережність не завадить у відносинах з людьми». Не визначилися з відповіддю щодо довіри співгромадянам усього 1,4 % респондентів.

Низький рівень генералізованої довіри демонструють представники всіх без винятку соціальних верств. Розподіл відповідей на питання про довіру за суб'єктивними класовими групами:

«нижчий клас», «робітничий клас», «нижчий середній», «середній», «вищий середній» та «вищий» класи – хоч і показує незначні відсоткові розбіжності в результатах, проте не має значущих показників кореляції. Незалежно від того, до якого соціального класу зараховують себе респонденти за шестичленною шкалою і на якій сходинці 10-членної інтервальної шкали соціального статусу вони себе розміщують, абсолютна більшість із них не має довіри до співгромадян.

Моделі поведінки і життєвий успіх

У суспільстві з низьким рівнем генералізованої довіри, як доводить Усланер (2014), громадяни не лише не довіряють одне одному та інституціям, але й обирають специфічні моделі поведінки, які вони вважають дієвими на шляху до успіху: гарна освіта і тяжка праця втрачають свої позиції, на перший план виходять корисні зв'язки чи навіть сліпа удача.

За даними 2019 р., отриманими під час міжнародного дослідження ISSP, українці, в переважній більшості, вважають хорошу освіту і тяжку працю вагомими чинниками успішності: як важливі їх позначили, відповідно, 86,4 % та 84,1 % респондентів (варіанти відповідей від «важливо» до «надзвичайно важливо»). Проте й особисті

зв'язки з «потрібними» людьми також мають значення як вагомий чинник успіху для 80,2 % українців (табл. 4).

І вже відверто негативну поведінкову модель – необхідність давати хабарі – важливою для життєвого успіху вважає практично кожен четвертий респондент із тих, що визначилися з відповіддю.

Результати ISSP 2019 підтверджують тезу (Мищенко, 2019; Рачок та ін., 2016) про суперечливість ціннісних орієнтацій та рольових моделей «успішності», які обирають представники суб'єктивного середнього класу в Україні.

Аналіз даних ISSP 2019 виявив, що життєві стратегії або поведінкові моделі, які респонденти розглядають як важливі і необхідні для успіху в Україні, корелюють із класовою ідентичністю індивідів: коефіцієнт кореляції Пірсона варіював від 0,053 (помірна значущість) для «важливо мати особисті зв'язки з «потрібними» людьми» до 0,068 (сильна значущість) для «важливо особисто здобути хорошу освіту» та «важливо тяжко і сумлінно працювати» (табл. 5).

Що вищим є клас, до якого зараховує себе респондент, то більшого значення він надає таким способам досягнення успіху, які можна охарактеризувати як позитивні – необхідності тяжко і сумлінно працювати та здобути хорошу

Таблиця 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Оцініть, будь ласка, наскільки важливим є... щоб досягти життєвого успіху...» залежно від їхньої суб'єктивної класової належності (пораховано сумарні частки тих, хто обрав відповіді «надзвичайно важливо», «дуже важливо» та «важливо»), %

	Усі опитані, які відповіли	Нижчий клас	Робітничий клас	Нижній середній клас	Середній клас	Вищий середній клас	Вищий клас
...особисто здобути хорошу освіту	86,4	85,8	81,9	88,8	88,6	90,4	87,5
...тяжко й сумлінно працювати	84,1	79,5	84,0	84,5	85,4	84,6	71,4
...мати особисті зв'язки з «потрібними» людьми	80,2	74,5	79,7	81,7	81,5	81,1	85,7
...давати хабарі	24,1	32,8	24,0	23,9	21,8	22,0	33,3

Дані: ISSP 2019

Таблиця 5. Кореляція суб'єктивної класової ідентичності та сценаріїв досягнення успіху в житті

			Оцініть, будь ласка, наскільки важливим є ... для того, щоб досягти життєвого успіху?			
			Наскільки важливо особисто здобути хорошу освіту?	Наскільки важливо тяжко і сумлінно працювати?	Наскільки важливо мати особисті зв'язки з «потрібними» людьми?	Наскільки важливо давати хабарі?
...до якого класу відносите себе ви?	Кореляція Пірсона		-0,068**	-0,068**	-0,054*	0,062**
	Значущість		0,002	0,003	0,017	0,009
	N	2001	1973	1941	1945	1766

* Кореляція значуща на рівні 0,05 (двостороння).

** Кореляція значуща на рівні 0,01 (двостороння).

освіту. Водночас такий неоднозначний сценарій досягнення успіху, як «зв'язки з «потрібними» людьми», також корелює з суб'єктивною класовою належністю: що вищим є клас, до якого зараховують себе індивіди, то більшого значення вони надають «потрібним зв'язкам» як способу досягти успіху.

Дослідник Центру Разумкова Міщенко (2019) пише про конфлікт, який виникає між цінностями середнього класу, сформованими під впливом ліберального ідеологічного дискурсу, та раціональним життєвим вибором, який змушені робити представники цього класу відповідно до панівної «корупційної субкультури».

Демонструючи відданість демократичним цінностям (можливості жити в демократичній країні, ставленні до демократії як до «кращої альтернативи», громадянській активності), представники «ядра» середнього класу водночас частіше за представників нижчого чи робітничого класу звертаються по допомогу у вирішенні своїх проблем до впливових знайомих, а також називають «потрібні знайомства та зв'язки» серед найважливіших чинників, що сприяють життєвому успіху. Ці факти підтверджуються й результатами останнього дослідження ISSP 2019 в Україні.

Повноцінному середньому класу складно розвиватися, будучи залученим до тіньових практик і зв'язків. Приватні підприємці, представники малого та середнього бізнесу, які змушені працювати в повністю або частково нелегальних умовах, «не можуть підтримувати соціальну стабільність, тобто не є повною мірою представниками середнього класу» (Лібанова, 2002).

Про подібну «тінь» у суспільних та економічних відносинах згадує і Усланер, описуючи так зване «чесне хабарництво малої корупції», яке відрізняється від великої корупції багатих та впливових. Мала корупція не збагачує, пише Усланер, хоча вона і може бути своєрідно сприятливою для зменшення розриву між багатими і бідними, «підтягуючи» доходи середньокласових верств і професій – бюрократії, вчителів, лікарів тощо. Якщо короткостроково ці групи виграють фінансово, проте в довшій перспективі вони програють соціально, оскільки такі практики руйнують суспільні відносини, штовхаючи їх у тінь (Uslaner et al., 2014).

Висновки

На основі проведеного дослідження та аналізу можна зробити попередні висновки з перспективою їх подальшого ґрунтовнішого опрацювання.

По-перше, в Україні яскраво виражені негативні тенденції, які призводять до замкненого кола нерівності та корупції. Насамперед це криза довіри (низький рівень генералізованої довіри) і справедливості (високий рівень суб'єктивної нерівності та несправедливості розподілу доходів).

Нематеріальні чинники, як-от низький рівень довіри до співгромадян та сприйняття майнового розшарування як несправедливого, відіграють важливу роль у розвитку негативних суспільних явищ, зокрема всеохопної корупції на всіх рівнях (від «великої корупції» багатих та впливових до «малої корупції» широких верств населення), яка, своєю чергою, ще більше поглиблює майнову поляризацію населення та об'єктивну нерівність доходів і можливостей.

Корупційні практики охоплюють усі без винятку суспільні верстви і соціальні групи, проте найуразливішими і найбільш залученими до них виявляються освічені і матеріально забезпечені громадяни активного працездатного віку.

За таких умов суб'єктивний середній клас, як і інші суб'єктивні класові групи, виявляється заручником чинної соціальної структури і сформованої «культури корупції». Це спричинює ціннісно-поведінковий конфлікт, коли цінності декларуються одні, а реальні сценарії дій обираються інші. Суспільний запит на середньокласову ідентичність зростає, але реальний середній клас не розвивається, його питома вага і вплив у суспільстві залишаються низькими.

Якщо говорити про перспективи формування потужного середнього класу в українському суспільстві чи принаймні про збільшення його питомої ваги, то варто зрозуміти, що «створити» такий клас неможливо. Він може лише розвинути з уже наявних у суспільстві груп і прошарків, як-от «периферія середнього класу» (Рачок та ін., 2016) або «потенційно середньодохідні, протосередні» (Лібанова, 2002). Для цього треба розірвати замкнене коло нерівності, корупції та недовіри, яким цементуються обмежені можливості для економічного розвитку та соціальної мобільності.

Зрештою, корупція для суспільства, хоча й «видається фатумом» (You & Khagram, 2005), не є остаточним вироком. У процесі реалізації необхідних соціальних змін важливою є роль нематеріальних чинників – таких політичних і соціальних умов, за яких люди довірятимуть одне одному і будуть переконані в справедливих основах суспільного устрою. Тоді вони обиратимуть відповідні моделі поведінки.

Список використаної літератури

- Бергер, П., Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. Москва: Медиум.
- Буроменський, М. В., Волянська, О. В., Огай, М. Ю., Підкуркова, І. В., Сердюк, О. В. (2018). *Корупція в Україні: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування підприємців, експертів та населення в цілому*. Київ. [https://old.nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2018/anticor_polityka/Level of Corruption Survey %28ENG TR%29 D 5 %28Re 12W%29 %28RTR Checked%29 %28UA%29.pdf](https://old.nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2018/anticor_polityka/Level%20of%20Corruption%20Survey%20ENG%20TR%20D%205%20Re%2012W%20%20RTR%20Checked%20%20UA%20.pdf)
- Головаха, Є. (2014). Соціальний цинізм і аномія в українському суспільстві: загальна динаміка і останні зміни. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 1(1), 49–56. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrsoc_2014_1%281%29_6
- Київський міжнародний інститут соціології. (2015). *Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015*. Київ. [http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption in Ukraine 2015 UKR.pdf](http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf)
- Лібанова, Е. М. (2002). Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу. *Економіка і прогнозування*, 2, 34–60. http://eip.org.ua/docs/EP_02_2_34_uk.pdf
- Лібанова, Е. М. (2014a). Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. *Економіка України*, 3(628), 4–19. http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2014_3_2
- Лібанова, Е. М. (2014b). Нерівність за доходами в сучасній Україні. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*, 2, 26–35. http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttpp_2014_2_4
- Лібанова, Е. М. (2017). Надмірна соціально неприйнятна нерівність: головний виклик для українського суспільства. *Вісник Національної академії наук України*, 5, 22–25. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2017_5_6
- Міщенко, М. Д. (2019). Середній клас як об'єктивована ідеологема. *Український соціум*, 1(68), 23–39. <https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/no-1-68-2019/serednij-klas-yak-obiektivovana-ideologema/>
- Оксамитна, С. М. (2015). Самовизначення громадян у соціальній структурі українського суспільства. *Грані*, 1(117), 67–72. <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/4705?show=full>
- Рачок, А., Пищуліна, О., Міщенко, М., Шангіна, Л., Биченко, А. (2016). *Середній клас в Україні: уявлення і реальність*. Київ: Центр Разумкова. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf
- Симончук, Е. В. (2003). *Средний класс: люди и статусы*. Киев: Институт социологии НАН Украины.
- Симончук, О. В. (2014). Класові позиції і класові ідентичності: аналіз взаємозв'язку. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*, 161, 46–55. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3197/Symonchuk_Klasovi_pozytsii_i_klasovi_identychnosti%20.pdf?sequence=1
- Стегній, О. Г. (2012). Феномен всеохоплюючої корумпованості в сучасному українському суспільстві. *Український соціум*, 1(40), 7–22. https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2012/01/7-22_no-1_vol-40_2012_UKR.pdf
- Gradstein, M., & Chong, A. (2004). *Inequality and Institutions* (No. 506). Washington, DC. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/88004/1/idb-wp_506.pdf
- Husted, B. W. (1999). Wealth, culture, and corruption. *Journal of International Business Studies*, 30(2), 339–360. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490073>
- Loayza, N., Rigolini, J., & Llorente, G. (2012). Do middle classes bring about institutional reforms? *Economics Letters*, 116(3), 440–444. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.013>
- Shorrocks, A., Davies, J., & Llube, R. (2019). *Global wealth databook 2019*. <https://www.credit-suisse.com/media/assets/corporate/docs/about-us/research/publications/global-wealth-databook-2019.pdf>
- Transparency International. (n.d.). CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX. Retrieved March 29, 2020, from <https://www.transparency.org/research/cpi/overview>
- Treisman, D. (2000). The causes of corruption: A cross-national study. *Journal of Public Economics*, 76(3), 399–457. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(99\)00092-4](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(99)00092-4)
- Uslaner, E., Svendsen, G. T., & Svendsen, G. L. H. (2014). Corruption, inequality, and trust. In *For The Handbook on Social Capital*, edited by Gert Tinggaard Svendsen and Gunnar Lind Haase Svendsen. London: Edward Elgar. https://www.researchgate.net/publication/228428789_Corruption_inequality_and_trust
- You, J., & Khagram, S. (2005). A Comparative Study of Inequality and Corruption. *American Sociological Review*, 70(1), 136–157. <https://doi.org/10.1177/000312240507000309>

References

- Berger, P., & Luckmann, T. (1995). *Social'noe konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sociologii znaniya [The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge]*. Moscow: Medium [in Russian].
- Buromenskyj, M. V., Volianska, O. V., Ohaj, M. Y., Pidkurkova, I. V., & Serdyuk, O. V. (2018). *Koruptsiia v Ukraini: rozuminnia, spryiniattia, poshyrenist. Zvit za rezultatamy opytuvannia pidprijemstiv, ekspertiv ta naseleennia v tsilomu [Corruption in Ukraine: Understadning, Perception, Prevalence]*. Kyiv. [https://old.nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2018/anticor_polityka/Level of Corruption Survey %28ENG TR%29 D 5 %28Re 12W%29 %28RTR Checked%29 %28UA%29.pdf](https://old.nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2018/anticor_polityka/Level%20of%20Corruption%20Survey%20ENG%20TR%20D%205%20Re%2012W%20%20RTR%20Checked%20%20UA%20.pdf) [in Ukrainian].
- Golovakha, E. (2014). Sotsialnyi tsynizm i anomiiia v ukrainskomu suspilstvi: zahalna dynamika i ostanni zminy [Social cynicism and anomaly in Ukrainian society: overall dynamics and recent changes]. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 1(1), 49–56. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrsoc_2014_1%281%29_6 [in Ukrainian].
- Gradstein, M., & Chong, A. (2004). *Inequality and Institutions* (No. 506). Washington, DC. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/88004/1/idb-wp_506.pdf
- Husted, B. W. (1999). Wealth, culture, and corruption. *Journal of International Business Studies*, 30(2), 339–360. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490073>
- Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiolohii [Kyiv International Institute of Sociology]. (2015). *Stan koruptsii v Ukraini. Porivnialnyi analiz zahalnonatsionalnykh doslidzhen: 2007, 2009, 2011 ta 2015 [Corruption in Ukraine. Comparative analysis of national surveys: 2007, 2009, 2011, and 2015]*. Kyiv. [http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption in Ukraine 2015 UKR.pdf](http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf) [in Ukrainian].
- Libanova, E. (2002). Transformatsiini protsesy, sotsialna stratyfikatsiia i perspektyvy stanovlennia serednoho klasu [Transformation processes, social stratification and prospects for the formation of middle class]. *Ekonomika i prohnozuvannia [Economy and Forecasting]*, 2, 34–60. http://eip.org.ua/docs/EP_02_2_34_uk.pdf [in Ukrainian].
- Libanova, E. M. (2014a). Nerivnist v ukrainskomu suspilstvi: vytoky ta suchasnist [Inequality in Ukrainian society: the origins and the present]. *Ekonomika Ukrainy [Economy of Ukraine]*, 3(628), 4–19. http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2014_3_2 [in Ukrainian].
- Libanova, E. M. (2014b). Nerivnist za dokhodamy v suchasni Ukraini [Income inequality in modern Ukraine]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka [Social and labor relations: theory and practice]*, 2, 26–35. http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttpp_2014_2_4 [in Ukrainian].
- Libanova, E. M. (2017). Nadmirna sotsialno nepryiniatna nerivnist: holovnyi vyklyk dlia ukrainskoho suspilstva [Excessive socially

- unacceptable inequality: a major challenge for Ukrainian society]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [Bulletin of The National Academy of Sciences of Ukraine]*, 5, 22–25. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2017_5_6 [in Ukrainian].
- Loayza, N., Rigolini, J., & Llorente, G. (2012). Do middle classes bring about institutional reforms? *Economics Letters*, 116(3), 440–444. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.013>
- Mischchenko, M. D. (2019). Serednii klas yak obiektyvovana ideologema [Middle class as objectifying ideologue]. *Ukrainskyi sotsium [Ukrainian Society]*, 1(68), 23–39. <https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/no-1-68-2019/serednij-klas-yak-ob-iektyvovana-ideologema/> [in Ukrainian].
- Oksamytna, S. M. (2015). Samovyznachennia hromadian u sotsialnii strukturi ukrainskoho suspilstva [The citizens' self-identification in the social structure of Ukrainian society]. *Hrani*, 1(117), 67–72. <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/4705?show=full> [in Ukrainian].
- Rachok, A., Pishchulina, O., Mishchenko, M., Shanhina, L., & Bychenko, A. (2016). *Serednii klas v Ukraini: uiavlennia i realii [Middle class in Ukraine: representations and realities]*. Kyiv: Razumkov Centre. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf [in Ukrainian].
- Shorrocks, A., Davies, J., & Llube, R. (2019). *Global wealth databook 2019*. <https://www.credit-suisse.com/media/assets/corporate/docs/about-us/research/publications/global-wealth-databook-2019.pdf>
- Simonchuk, O. (2003). *Srednii klass: liudi i statusy [The Middle Class: People and Status]*. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine [in Russian].
- Simonchuk, O. (2014). Klasovi pozytsii i klasovi identychnosti: analiz vzaïmozv'язku [Class positions and class identity: an analysis of relationship]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sociolohichni nauky [NaUKMA Research Papers. Social Sciences]*, 161, 46–55. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3197/Symonchuk_Klasovi_pozytsii_i_klasovi_identychnosti%20.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].
- Stegniy, O. G. (2012). Fenomen vseokhopliuichoï korumpovanosti v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [The phenomenon of the overall corruption in modern Ukrainian society]. *Ukrainskyi sotsium [Ukrainian Society]*, 1(40), 7–22. https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2012/01/7-22__no-1__vol-40__2012__UKR.pdf [in Ukrainian].
- Transparency International. (n.d.). CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX. Retrieved March 29, 2020, from <https://www.transparency.org/research/cpi/overview>
- Treisman, D. (2000). The causes of corruption: A cross-national study. *Journal of Public Economics*, 76(3), 399–457. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(99\)00092-4](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(99)00092-4)
- Uslaner, E., Svendsen, G. T., & Svendsen, G. L. H. (2014). Corruption, inequality, and trust. In *For The Handbook on Social Capital*, edited by Gert Tinggaard Svendsen and Gunnar Lind Haase Svendsen. London: Edward Elgar. https://www.researchgate.net/publication/228428789_Corruption_inequality_and_trust
- You, J., & Khagram, S. (2005). A Comparative Study of Inequality and Corruption. *American Sociological Review*, 70(1), 136–157. <https://doi.org/10.1177/000312240507000309>

Y. Solodko

UKRAINIAN MIDDLE CLASS IN THE CONTEXT OF VICIOUS CIRCLE OF INEQUALITY AND CORRUPTION

Corruption and inequality are two social issues especially relevant in Ukraine, thus they are widely studied. Still, in Ukrainian social science there is a lack of studies connecting corruption and inequality into a single concept including, also, trust, norms and values, and its influence on social structure and class formation. Such studies provide a more comprehensive picture and understanding for social processes in transitioning societies such as Ukrainian.

This paper aims at compiling the main theories, which explain the connection between corruption and inequality through such factors as: generalized trust, perceived social justice, the prevalence of positive or negative role models for success. Another objective of this study is to highlight the role of the middle class factor within the single concept of inequality and corruption and to apply the explanatory power of inequality and corruption theory to assess the chances for the development of the influential middle class in Ukraine.

The theory is supported by the analysis of empirical data from the International Social Survey Programme: Social Inequality ISSP 2019 and from previous studies.

The paper examines and reveals the issues of social transition period in Ukraine such as: lack of trust, high level of inequality and perceived social injustice, conflict in values, corruption perception and spread, specific behavior models (hard work, good education, bribery and “right people”) as prerequisites for success in life. It also contributes important explanatory details into studies on Ukrainian middle class and its perspectives.

Keywords: inequality, corruption, social trust, generalized trust, Ukrainian middle class, perceived inequality, values.

Матеріал надійшов 09.04.2020

